

УДК 338.439:663/664

ПЛОДОВООВОЧЕВИЙ ПІДКОМПЛЕКС УКРАЇНИ: СТАН ТА ПЕРСПЕКТИВИ

Чернюк Л.Г., д.е.н., професор
РВПС України НАН України

Исследовано состояние и особенности развития плодовоовощного подкомплекса, определена его роль в системе АПК Украины. Рассмотрена специфика производства плодовоовощной продукции в пространственном измерении и рыночной среде. Определены направления активизации повышения эффективности производства продукции в плодовоовощном комплексе.

Ключевые слова: плодовоовощной подкомплекс, эффективность производства, рыночная среда.

The state and peculiarities of fruit and vegetable subcomplex development are investigated, its role in the APK system of Ukraine is determined. The fruit and vegetable production specific feature in spatial measurement and market sphere is discovered. The production effectiveness improvement activation tendencies in fruit and vegetable complex are determined.

Key words: fruit and vegetable subcomplex, production effectiveness, market sphere.

Постановка проблеми. Вирішення проблеми продовольчого забезпечення населення було і залишається імперативом в економічній політиці будь-якої країни. В досягненні продовольчої безпеки за сучасних умов щораз більша роль відводиться плодам та овочам і продуктам їх промислової переробки, особливо з огляду на необхідність організації більш раціонального харчування людини, суттєвого погіршення екологічної ситуації тощо.

Досвід розвинених країн переконливо свідчить, що з підвищенням матеріального добробуту населення істотно змінюються звичні стандарти життя, поліпшується структура харчування, зокрема, збільшується споживання плодів і овочів як особливо цінних продуктів. Так, країни з найвищим доходом на душу населення відзначаються високим рівнем споживання плодів та овочів однією людиною в рік в межах 100 – 160 кг. До таких країн належать США, Нідерланди, Австрія, Італія, Німеччина, Франція та ін. В Україні цей показник не перевищує 30 – 35 кг, і це за умов наявного значного природно-економічного потенціалу для ефективного розвитку плодовоовочевого підкомплексу країни.

Таким чином, проблема збільшення обсягів і підвищення стабільності виробництва плодовоовочевої продукції сьогодні є однією з ключових у національній економічній та аграрній політиці, вирішення її має чітко виражений регіональний характер, що зумовлено зростаючою відповідальністю регіонів за забезпечення населення продуктами харчування.

Аналіз останніх досліджень. Вивченню проблем організації інтенсивного виробництва в агропромисловому комплексі, і в тому числі – у плодовоовочевому підкомплексі, присвячені роботи відомих учених-економістів, зокрема, В.Я. Амбросова, В.І. Бойка, П.І. Гайдуцького, Д.Ф. Крисанова, Ю.П. Лебединського, А.І. Шумейка та ін. Разом з тим, в економічній науці і практиці залишаються недостатньо дослідженими питання щодо визначення сутності та чинників розвитку плодовоовочевого підкомплексу, напрямів його ефективного розвитку в умовах сучасних трансформаційних зрушень економіки.

Цілі статті. Мета статті – дослідити територіальну організацію плодовоовочевого підкомплексу країни.

Виклад основного матеріалу. Процес утворення агропромислового комплексу, як відомо, є результатом розподілу суспільної праці, поглиблення спеціалізації та підвищення концентрації виробництва, об'єктивної закономірності розвитку продуктивних сил і нових форм організації виробничих відносин на основі різноманіття міжгалузевих зв'язків. Основне завдання агропромислового комплексу – досягнення органічної єдності виробництва і реалізації продовольства з метою забезпечення населення продуктами харчування та переробних підприємств сировиною, а також з метою мінімізації суспільних витрат.

Дослідники структурують агропромисловий комплекс за продуктовою (галузеву) структурою на спеціалізовані (рослинницькі та тваринницькі) підкомплекси, кожен з яких об'єднує галузі ,

підгалузі та види діяльності, що пов'язані технологічно в процесі виробництва конкретних кінцевих продуктів. Важлива роль серед останніх належить плодоовочевому підкомплексу, який являє собою сукупність галузей і видів діяльності, об'єднаних за цільовою ознакою, тісно пов'язаних між собою в технологічному, організаційному та економічному аспектах, кожний з яких орієнтований на кінцеву мету – задоволення платоспроможного попиту населення в продуктах овочівництва і плодівництва [1].

Вирішення проблеми більш повного і надійного забезпечення населення плодоовочевою продукцією неможливе без вивчення впливу факторів на стан та пропорції розвитку відповідного продуктового підкомплексу. Фактори, що впливають на структурні зміни та визначають особливості його розміщення та функціонування, можна розподілити на природні (відносно статичні) та соціально-економічні (динамічні). У функціональній єдності вони:

- по-перше, забезпечують удосконалення матеріально-технічної бази підкомплексу та її якісних параметрів,
- по-друге, впливають на технологію в окремих галузях та ланках, включаючи індустріальні технології вирощування сільськогосподарської продукції, нові технологічні схеми переробки сировини та виготовлення продуктів харчування,
- по-третє, забезпечують підвищення рівня інтенсифікації в усьому підкомплексі за рахунок впровадження ресурсо- та фондоощадних технологій.

Серед природних факторів виділяються агрокліматичні, гідрографічні, земельні, флористичні та фауністичні ресурси. Сприяючи чи обмежуючи розвиток тих або інших видів діяльності, природні фактори визначають специфіку технологічних процесів виробництва, структуру виробничих фондів та капітальних вкладень, рівень урожайності, витрати праці і коштів на одиницю продукції, тобто впливають на характер процесу розвитку підкомплексу.

Серед соціально-економічних факторів визначальний вплив на функціонування плодоовочевого підкомплексу справляють наступні:

- формування багатокладної економіки, приватизація, реалізація різноманітних форм власності, роздержавлення майна;
- використання досягнень науково-технічного прогресу в усіх сферах підкомплексу та інші напрями його інтенсифікації;
- рівень розвитку матеріально-технічної бази;
- особливості розміщення переробних підприємств;
- транспортні умови та забезпеченість об'єктами інфраструктури;
- механізми ціноутворення, фінансування, оподаткування, правове забезпечення тощо.

Зазначимо, що із зростанням продуктивних сил суспільства, прискоренням науково-технічного прогресу роль наведених факторів впливу на стан та пропорції розвитку плодоовочевого підкомплексу змінюються. Сучасні досягнення в галузі техніки, селекції та інших сільськогосподарських науках дають змогу значно послабити вплив першої групи факторів. Разом з тим, вплив другої групи факторів посилюється, стаючи переважаючим.

Таким чином, ефективність функціонування плодоовочевого підкомплексу є дуже тісно пов'язаною з природно-економічними умовами регіонів країни, з такими важливими соціально-демографічними факторами, як щільність населення, забезпеченість трудовими ресурсами, національні особливості і традиції, а також з тим, що овочі і плоди відносяться до продуктів, які погано переносять зовнішні механічні впливи, дуже чутливі до гідротермічних показників навколишнього середовища, мають обмежений час зберігання після дозрівання. Ці причини мають значний вплив на процеси розміщення, концентрації та інтеграції плодоовочевого виробництва і подальших стадій руху товарів плодоовочевої продукції.

Розглядаючи функціональну структуру плодоовочевого підкомплексу зазначимо, що більшість науковців зараховує до неї три сфери. У першу сферу включають галузі, що випускають засоби виробництва, у другу – галузі сільського господарства, у третю – переробки, торгівлі, інфраструктури та сфери послуг. Дана класифікація науково обґрунтована і має практичне значення стосовно території всієї країни. Разом з тим, для регіонів, які не мають розвинутого машинобудування для сільського господарства і переробної промисловості, а отже і тісних зв'язків сфери виробництва засобів виробництва із сільським господарством, наведена вище класифікація може модифікуватися. Так, у ряді регіонів, комплекс галузей, що створюють засоби виробництва, є відсутнім або наявним у незначній кількості. Постачання техніки в них здійснюється через посередницькі підприємства, і сільське господарство та переробна проми-

словість, таким чином, мають тісні взаємозв'язки не з безпосереднім виробником засобів виробництва, а з їх постачальниками, які, як правило, розміщені в цих регіонах. З цього випливає, що до складу регіонального плодоовочевого підкомплексу слід включати всю сферу послуг з доставки сільському господарству, переробній промисловості і торгівлі різноманітних машин, устаткування, техніки, холодильних і складських ємностей і сховищ, мінеральних добрив, хімічних і біологічних засобів захисту рослин, матеріалів для переробної промисловості. До цієї сфери входять і такі послуги, як ремонт доріг, машин та устаткування, будівель і споруд, засоби зв'язку, транспортні послуги тощо.

Регіональний плодоовочевий підкомплекс, таким чином, можна визначити як сукупність галузей і ланцюгів господарювання, пов'язаних між собою горизонтальними і вертикальними зв'язками з приводу виробництва, переробки і реалізації плодоовочевої продукції. Метою функціонування регіонального плодоовочевого підкомплексу є своєчасне забезпечення населення регіону продукцією в свіжому та переробленому вигляді в обсязі, асортименті і якості, що відповідають раціональним нормам споживання, та можливість реалізації частини товарної продукції за межі регіону на внутрішні і зовнішні ринки.

Відмітимо, що плодоовочевий підкомплекс країни свого часу певною мірою забезпечував потреби населення у свіжих і перероблених плодах та овочах, а також давав можливість частково експортувати продукцію. При переході до ринку, в період економічної дестабілізації, реформування виробничих відносин у суспільному господарстві, ліквідації централізованого розподілу виробничих ресурсів, сільськогосподарської продукції, продовольства, фінансових ресурсів ситуація змінилась. Намітилась тенденція до зниження споживання плодів і овочів, в першу чергу, за рахунок зменшення урожайності, реформування форм власності, порушення міжгалузевих і міжгосподарських зв'язків. Якщо в 2005 р. рівень вживання овочів склав 120 кг на 1 особу, в 2006 р. – 127 т/чол., то в 2007 р. знизився до 118 кг/чол. Щодо споживання плодів і ягід, то тенденція є відмінною – спостерігається поступове зростання рівня їх споживання (в 2006 р. – 35 кг/чол., в 2007 – 42 кг/чол.).

Сьогодні в плодоовочевому підкомплексі розпочалися процеси саморегуляції й самовідновлення окремих його сфер. Аналіз сучасного стану його розвитку засвідчує, що в цілому по Україні найбільшу частину плодів і овочів вирощують у сільськогосподарських підприємствах та в господарствах населення. Разом з тим, в останні роки намітилась тенденція до зростання питомої ваги підсобних господарств населення у виробництві овочів і зменшення ролі громадського сектора, особливо спеціалізованих плодоовочевих господарств, при скороченні в них площ посіву і зниженні рівня врожайності плодівих та овочевих культур. Причому валовий збір плодів і овочів у господарствах населення зріс, більше ніж у 3 рази, а в сільськогосподарських підприємствах – зменшився майже у 2 рази.

Щодо територіального розрізу, то в Україні найбільшу частину плодів та ягід вирощують сьогодні у господарствах Вінницької, Дніпропетровської, Хмельницької, Донецької та Львівської областей, а овочів – у господарствах Харківської, Херсонської, Донецької, Київської, Львівської, Дніпропетровської та Полтавської (табл. 1). Характерним для сучасного етапу розвитку плодоовочевого підкомплексу є значне територіальне коливання показників виробничих витрат на 1 га посіву, урожайності окремих культур. Ціна реалізації різних видів плодоовочевої продукції також є дуже відмінною, оскільки змінюється під впливом попиту та пропозиції, зміни цін на ресурси виробництва, а також через врожайність, що значно залежить від якісного насінневого матеріалу, внесення органічних і мінеральних добрив, рівня механізації виробничих процесів, погодних умов.

Загалом, цінова ситуація на вітчизняному плодоовочевому ринку є не дуже сприятливою для розвитку підкомплексу – ціни досить високі для споживачів і низькі для товаровиробників. Її рівень, з одного боку, не забезпечує доступність продукції для значної частини споживачів, а з другого боку – не забезпечує по більшості продукції відшкодування витрат. Економічна ситуація на плодоовочевому ринку ускладнюється і через неврегулювання та складність економічних відносин у ланцюгу "виробництво – переробка – оптова торгівля – роздрібна торгівля – споживач". Зокрема, тільки взаємовідносини між плодоовочевими господарствами та переробними підприємствами здійснюються з урахуванням таких складових, як ціновий механізм, що включає рівні закупівельних цін, строки реалізації продукції, зустрічний продаж за відповідними нормами і цінами плодоовочевої продукції, система оплати за доставку продукції, система давальницьких розрахунків й ін. Це досить негативно впливає на загальну цінову ситуацію в підкомплексі, тому що не дозволяє виробнику реально одержувати постійний прибуток від реалізації плодоовочевої продукції.

Територіальна структура та динаміка виробництва плодів, ягід та овочів в Україні

Області	Плоди та ягоди					Овочі				
	2000		2007		2007 у % до 2000	2000		2007		2007 у % до 2000
	тис. т	в %	тис. т	в %		тис. т	в %	тис. т	в %	
Україна	1 452,6	100,0	1 469,6	100,0	101,2	5 821,3	100,0	6 835,2	100,0	117,4
АР Крим	133,5	9,2	55,0	3,8	41,2	185,5	3,2	210,0	3,1	113,2
області:										
Вінницька	72,9	5,0	207,6	14,1	284,8	196,2	3,4	230,8	4,3	118,1
Волинська	38,6	2,7	31,6	2,2	81,9	110,6	1,9	253,1	3,7	228,8
Дніпропетровська	196,2	13,5	152,1	10,4	77,5	433,0	7,4	409,3	6,0	94,5
Донецька	158,2	10,9	93,0	6,3	58,8	444,5	7,6	453,8	6,6	102,1
Житомирська	24,1	1,7	30,6	2,1	127,0	194,5	3,3	190,1	2,8	97,7
Закарпатська	103,6	7,1	63,6	4,3	61,4	123,3	2,1	235,0	3,4	190,6
Запорізька	57,8	4,0	66,6	4,5	115,2	230,9	4,0	237,1	3,5	102,7
Івано-Франківська	24,5	1,7	31,0	2,1	126,5	133,9	2,3	1123,3	1,8	92,1
Київська	22,4	1,5	27,6	1,9	123,2	295,2	5,1	439,3	6,4	148,8
Кіровоградська	23,8	1,6	16,7	1,1	70,2	212,7	3,7	163,8	2,4	77,0
Луганська	52,7	3,6	28,7	2,0	54,5	249,0	4,3	231,3	3,4	92,9
Львівська	90,5	6,2	91,5	6,2	101,1	268,6	4,6	432,4	6,3	161,0
Миколаївська	23,7	1,6	23,3	1,6	98,3	174,1	3,0	151,6	2,2	87,1
Одеська	66,1	4,6	48,8	3,3	73,8	301,0	5,2	241,0	3,5	80,1
Полтавська	22,3	1,5	59,0	4,0	264,6	199,3	3,4	399,0	5,8	200,2
Рівненська	34,7	2,4	55,1	3,8	158,8	133,6	2,3	170,5	2,5	127,6
Сумська	4,8	0,3	7,9	0,5	164,6	137,7	2,4	178,3	2,6	129,5
Тернопільська	11,3	0,8	18,5	1,3	163,7	140,0	2,4	170,2	2,5	121,6
Харківська	34,2	2,4	74,5	5,1	217,8	415,7	7,1	544,8	8,0	131,1
Херсонська	65,3	4,5	32,9	2,2	50,4	421,5	7,2	499,9	7,3	118,6
Хмельницька	78,1	5,4	148,4	10,1	190,0	155,2	2,7	195,8	2,9	126,2
Черкаська	35,5	2,5	26,9	1,8	75,8	344,2	5,9	225,0	3,3	65,4
Чернівецька	52,6	3,6	62,3	4,2	118,4	146,2	2,5	196,1	2,9	134,1
Чернігівська	25,2	1,7	16,4	1,1	65,1	174,9	3,0	193,7	2,8	110,7

Складено за [2, с. 197,199].

Відмітимо і той факт, що заходи з регулювання плодоовочевого підкомплексу, запропоновані державою, сьогодні не завжди впроваджуються на практиці. Це відбувається, по-перше, через відсутність чіткого механізму їх реалізації, і, по-друге, – через послаблення ролі держави в розвитку продуктивних сил по всій території країни. Разом з тим, відсутність державного регулювання міжрегіонального обміну спонукає необхідність розвивати в окремих регіонах виробництво практично всього основного набору сільськогосподарської продукції для задоволення потреб населення, яке за сучасних умов має надзвичайно низький рівень платоспроможного попиту. Дана ситуація призводить до деспеціалізації виробництва і зниження рівня комплексного розвитку продуктивних сил, що в умовах ринкових відносин та значної конкуренції погіршує просторову організацію виробництва.

Висновок. Для підвищення ефективності функціонування плодоовочевого підкомплексу за сучасних умов, на наш погляд, необхідно зосередити увагу на вирішенні наступних ключових завдань: впровадженні ефективного механізму державного регулювання розвитку плодоовочевого підкомплексу в поєднанні з його ринковим саморегулюванням; сприянні інтенсифікації створення в підкомплексі інтегрованих організаційних формувань, поєднаних технологічною та економічною єдністю інтересів; впровадженні ресурсощадних, прогресивних та екологічно безпечних технологій вирощування овочів та фруктів; формуванні дієвої нормативно-правової бази з питань застосування різних методів стимулювання та підтримки вітчизняного товаровиробника, забезпечення його конкурентних переваг на світових ринках.

ЛІТЕРАТУРА

1. Чернюк Л.Г. Клиновий Д.В. Економіка регіонів (областей) України. – К: ЦУЛ, 2002. – 641 с.
2. Статистичний збірник "Регіони України". – Київ, 2008 – 526 с.